

התקופה השנייה

1947-1898

בשנים שחלפו מ-1898 עד 1947 עברה הציונות תהליך של התפתחות מרעיון למציאות, שהתבטא בייסודה של המדינה היהודית – מדינת ישראל. בעת שבנימין זאב הרצל כתב את מסתו "מדינת היהודים" לא היה ליהודים כוח פוליטי ועמדו לרשותם מקורות פיננסיים מוגבלים בלבד, שבאמצעותם החלו לממש את הסבת הרעיון הציוני למציאות טריטוריאלית. במשך מאות שנים שימרו היהודים את זהותם הקהילתית-ייחודית בנאמנות ובקנאות. הדבר התבטא בנכונותם למות ולהקריב את עצמם למען אמונתם ולמען הדורות הבאים – לא רק במקרים יוצאי-דופן, אלא כנורמה. במשך כל השנים האלה שמרו היהודים על זיקה אידיאולוגית חזקה לארץ שהובטחה להם על-ידי אלהים.

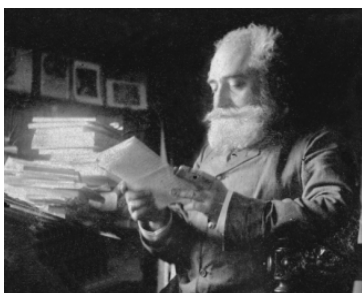
בנימין זאב (תיאודור) הרצל
(1904-1860)

במהלכם של 50 השנים האלה הייתה אמנם עלייה בהיקפים שונים של יהודים אל ארץ ישראל. הם הקימו יישובים חקלאיים ברחבי הארץ ויסדו שכונות יהודיות בערים שונות. בהדרגה הם חידשו את הנוכחות היהודית המודרנית בארץ ישראל. הצלחתה של הציונות

ליצור את הזיקה בין העם לארצו, שהפכה בסופו של דבר למדינתו, נבעה מחמש סיבות עיקריות:

1. המימשלים העותומנים והבריטים בארץ ישראל איפשרו ליישוב היהודי לפתח את האוטונומיה שלו, למרות שהוטלו עליו מגבלות שונות;
2. הלהט והמסירות של המתיישבים היהודים, שעבדו בנחישות ובאומץ-לב לפיתוח היישוב. הם תרמו מאמצעיהם האישיים, תוך הקרבה עצמית, לבניית התשתיות של הבית היהודי הלאומי;
3. למנהיגות הציונית הפרגמטית הייתה יכולת ראייה לטווח-ארוך. זו באה לידי ביטוי בהקמתם של מוסדות שונים ובהפעלת שדולות פוליטיות שתרמו להצלחת המאמצים לבנייתו של בית לאומי יהודי.
4. האוכלוסייה הערבית-פלשתינאית נשארה באותה תקופה דלת-אמצעים ומרוששת, בעוד שמנהיגיה היו אנוכיים ולא השכילו לנהל מדיניות פרקטית.
5. האירועים מחוץ לארץ ישראל שימשו תזכורת לבני היישוב על ההשלכות השליליות מהן סובל מיעוט החי בשוליה של חברה הנשלטת ומוגדרת על-ידי אחרים: הוכחות לכך היו הפוגרומים נגד היהודים ברוסיה, האנטישמיות שרווחה באירופה והובילה לשואה והסירוב השיטתי של אומות העולם לספק מקלט ליהודים בעיתות-משבר.

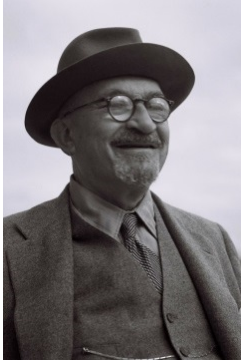
כאשר הוכרז על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי, 1948 האוכלוסייה היהודית מנתה כ-650,000 תושבים לעומת כ-30,000 ב-1900. כאשר גרמניה הנאצית פלשה לפולין בספטמבר 1939 חיו בארץ 420,000 יהודים ושלושה רבעים מן האדמות - שנרכשו בכסף מלא במטרה לשמש בסיס לייסודה של המדינה - היו בבעלות יהודית.

מקס נורדאו (1849-1923)

אין ספק בכך, שתהליך ההקמה של מדינה יהודית החל עוד לפני שהתרחשה השואה. העיתונות והפוליטיקאים הפלשתינאים הביעו את מחאותיהם בשנות ה-30 של המאה ה-20 נגד המציאות שהתרחשה בארץ וקבלו על-כך שהיהודים אינם מקימים בית לאומי, אלא מייסדים, למעשה, מדינה יהודית. ברור שהאירועים הקטסטרופאליים במהלכה של מלחמת העולם השנייה האיזו את הקמתה של המדינה היהודית; ואכן, כוונת הציונים לא הייתה להקים בית לאומי בלבד, אלא מדינה. בית לאומי לא ניתן להם על מגש, הם השקיעו בו וזכו

בריטניה ופלשתינה/ארץ ישראל

חיים ויצמן (1874-1952)

הנגישות למזרח התיכון וחופש המעבר באזור היוו עבור הבריטים אינטרס לאומי חיוני. יצירת בסיסים בהודו, בבורמה ובעדן מאז 1858 ובמצרים ב-1861 איפשרו לבריטים לשלוט על תעלת סואץ ולהשתמש בה כאמצעי חשוב למעבר סחורות, מוצרים וחומרי-גלם בינה ובין המדינות בדרום אסיה. בריטניה שאפה להקים גשר יבשתי שיהיה בשליטתה הבלבדית מתעלת סואץ מזרחה אל המפרץ הפרסי והאוקיינוס ההודי. די. ג'יי. הוגארט', מזכיר המדינה לענייני הודו, ששירת כחבר במשרד הבריטי לנושאים ערביים בקהיר הגדיר את המזרח התיכון כ"נתיב הראשי לקשר בין העולם המערבי ובין הנוכחות המערבית במזרח".

ברחבי המזרח התיכון, כולל אפגאניסטאן ופרס, בריטניה גיבשה את נוכחותה הפיסית באמצעות יחסים דו-צדדיים, שיתוף פעולה פיננסי והצהרות תכופות על כוונות ידידותיות כולל בריתות, חוזים לשיתוף פעולה והבנות הדדיות עם מדינות האזור. היוזמות הבריטיות החלו לפני מלחמת העולם הראשונה ונימשכו אחר כך לאורך עשרות שנים. בריטניה תמכה באמירות ההאשמית, בכוויית, בקטאר, ובזכותן של משפחות סעודיות להקים מערכות שלטון מקומיות. על-מנת לבסס את מדיניותה, בריטניה הבטיחה חזור ושוב לתמוך במנהיגים הערביים במאבקם נגד האיפריה העותומאנית. הבריטים ניהלו מו"מ סודי וחתמו על הסכם סייקס-פיקו עם צרפת, תוך שהיא עידכנה את רוסיה, מתוך כוונה ברורה לשלוט באופן פסי ולהוות גורם בעל-השפעה על מנהיגים באותם אזורים ערביים שהיו עד אז תחת שליטתם של העותומאנים. אלה יכללו את לבנון, סוריה, עבר-הירדן ופלשתינה.

להצהרת בלפור ב-1917 שבה הבטיחו הבריטים ליהודים לסייע בהקמת בית לאומי יהודי בפלשתינה, היה חלק משמעותי במרקם של התכניות והשאיפות הגיאופוליטיות של בריטניה: הקמת מערך ידידותי ויציב עם בעלות-ברית נאמנות באזורי השליטה שלהם. הבריטים וההנהגה הציונית פיתחו מערכת יחסים של תועלתנות הדדית. הבריטים היו מעוניינים בקבוצה נאמנה של תושבים שניתן יהיה לסמוך עליה ואשר תתמוך, גם בעת של חילוקי-דעות, באינטרסים האימפריאליסטים של בריטניה בארץ ישראל. המנהיגים הציונים שאפו לפתח את ביתם הלאומי בארץ ישראל בלא

שראו פסול, לפחות עד 1939, בעובדה שבריטניה תרמה להגנתו של המפעל הזה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, הכלכלה והמינהל במזרח התיכון היו בשפל המדרגה. בריטניה מיהרה למלא את החלל שנוצר בעקבות נפילתה של האימפריה העותומאנית. באופן מיידי האזור כולו הפך, ובפרט שדות הנפט בחצי האי ערב, להיות חשוב עבור הצרכים של הצי הבריטי, שעבר תהליך של הסבה משימוש בפחם לדלק. ב-1935 הבריטים הניחו והפעילו את צינור הנפט כירכוכ-חיפה שהזרים נפט גולמי מעיראק לבתי הזיקוק בחיפה והייתה זו הוכחה נוספת לכך שפלשתינה-א"י תרמה לאינטרסים הבטחוניים של בריטניה. הבריטים כבשו את ארץ ישראל בדצמבר 1918 וחבר הלאומים העניק לבריטניה את המנדט על ארץ ישראל ובכך אישר את זכותה לשלוט על האזור. בכתב המנדט צויינה במיוחד מחויבותה של בריטניה לסייע בפיתוחה של ארץ ישראל כבית הלאומי היהודי, כולל

הרב אברהם קוק (1865-1935)

"פיתוחה הכלכלי שיאפשר את קליטתם של מהגרים [יהודים] חדשים". בתקופת המנדט בארץ ישראל שנמשכה מ-1920 עד 1948 כל תחומי השלטון היו בידיהם של הבריטים כולל הרשות המבצעת, הרשות המחוקקת והמערכת המשפטית. ליהודים ולערבים הייתה הזכות לטפל בנושאים יהודיים ששרתו את הצרכים הקהילתיים שלהם. הבריטים לא השקיעו בבניית מערכת חינוך ציבורית עבור האוכלוסיה הערבית ובמסגרת העדיפויות שלהם לא העניקו לאוכלוסייה זו הלוואות נוחות לטווחים שונים שהיו יכולות לסייע להקלאים הערבים לשפר את תנאי חייהם המרודים. עם זאת, הבריטים התמקדו בבניית מערכות כבישים, נמלי-ים ואוויר, מתקנים צבאיים שמטרתם הייתה לבסס ולאשש את הצרכים הבטחוניים והשלטוניים שלהם. לאחר מלחמת העולם הראשונה השתמשו הבריטים בכספי המיסוי שגבו מהאוכלוסיה בארץ ישראל למימוש המטרות האימפריאליסטיות שלהם, בהתאם למודל שהקימו בעיראק. הם גבו, בין היתר, מיסים מן הכסף שזרם לידי היהודים מתרומות בחו"ל לבניין היישוב וב-1936 ההכנסות של הבריטים ממיסוי היהודים היו כ-50% מכלל הכנסות ממיסוי בפלשתינה, למרות שהאוכלוסייה היהודית מנתה רק שליש מסך כל האוכלוסיה בארץ ישראל.

המימשל הבריטי הכיר במעמדה של הסוכנות היהודית כמוסד ציוני רשמי שייצג את האוכלוסייה היהודית. כאשר ניסו הבריטים, חזור ושוב, ליצור מעמד ייצוגי דומה עבור מוסדות ערביים ב-1920 דחו המנהיגים הערבים את הנסיונות האלה. המדיניות הערבית כללה גם את סירובה לקבל את הצעת/החלטת האו"ם ב-1947 לחלוקת הארץ לשתי מדינות – יהודית וערבית אף על פי שלערבים הפלשתינאים היה רוב משמעותי בקרב אוכלוסיית הארץ. למרות שהם התנגדו לממשל הבריטי ואף החרימו אותו, הבריטים מצידם גילו אהדה רבה כלפי הערבים, ובמקרים שונים הביעו את התנגדותם הנחרצת למפעל הציוני. התנגדותם העקבית של הערבים הפלשתינאים לפעול במסגרות של שלטון מקומי הכשילה אותם והגבילה את יכולתם להצר באופן משמעותי את התפתחותו של היישוב היהודי. המנהיגות הערבית לא יכלה לסכל את האמונה של המתיישבים היהודים בעקרונות הציונות, אולם הם יכלו בהחלט להקשות על תהליך ההתיישבות ולהגביל את הרחבתה של הריבונות היהודית בארץ. היהודים מצידם נקטו בפעילות שתדלנית עקבית במטרה להבטיח את זכויותיהם ולהגן על האינטרסים שלהם. הם ניהלו משאים ומתנים עם גופים שונים, בנוסף למימשל המנדטורי בארץ, גם עם גופים בריטים רשמיים בלונדון, עם מוסדות חבר הלאומים, עם המימשל האמריקני ומאוחר יותר, עם ארגון האומות המאוחדות.

השאיפה וההכנות להקמת מדינה בסוף שנות ה-30 של המאה ה-20

אם ההנהגה הציונית הייתה מנסה להקים מדינה באזור עם מסורת של מינהל ציבורי יעיל, או היכן שמערכות ביורוקרטיות מקומיות אזוריות היו יכולות להערים מכשולים על שאיפתם להקים מדינה, הרעיון הציוני עלול היה להיכשל. המינהל של האימפריה העותומאנית במזרח התיכון, כולל האזור של פלשתינה-א"י היה בלתי-יעילה מבוזר ונגוע בשחיתות; אזור זה כלל את השטח של חופי הים התיכון דרומית מלבנון וצפונית מחצי-האי סיני; ומזרחה עד לגבולותיה של עיראק באותה עת. מרבית האוכלוסיה הערבית בארץ התגוררה באזורים כפריים ועסקה בחקלאות בסיסית; הייתה זו אוכלוסיה נבערת, עניה ומרודה, שנשענה על שיטות חקלאיות מיושנות שהניבו יכולים קטנים. בנוסף לכך, השימוש באדמה החקלאית והשליטה בה היו בידי מיעוט קטן של חקלאים משלמי-מיסים, בעלי אדמות. אנשי-דת, מלווים בריבית וכאלה שנימנו עם מעמד ההנכבדים. קבוצות אלה, שהיוו את השיכבה העילית הערבית הקטנה, קיימו רמת-חיים מנוגדת לגמרי לרובה של האוכלוסיה הערבית הענייה והחקלאים המרודים, שנשאו בנוסף לכל גם נטל של חובות כבדים. רבים מבעלי הקרקעות בחרו למכור חלקים מאדמותיהם לרוכשי אדמות מטעמים של הגופים המיישבים היהודים, במטרה לשפר את הכנסותיהם ולשמר את רמת החיים שלהם. מעטים מהם שמרו על זהותם עם הקהילות הערביות המקומיות; אחרים, כולל אלה שהיו מעורבים במכירת קרקעותיהם ליהודים בשנות ה-20 של המאה ה-20, הפכו כמה עשרות שנים לאחר מכן ללאומנים פלשתינאים קיצוניים. למרות זאת, אדמות ערביות רבות נמכרו למוסדות הציוניים ושטחים אלה שימשו כראש גשר למפעל ההתיישבות. מרבית האדמות באזור, כולל יותר ממחצית שיטחה הגיאוגרפי של פלשתינה-א"י, היו אדמות בור שלא התאימו לחקלאות. שטחים אלה לא היו רשומים תחת בעלות כלשהי.

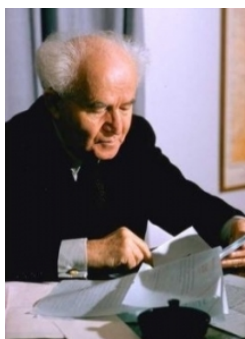

זאב לובינסקי (1880-1940)

שלוש פעמים במהלך 50 השנים האלה נהרסה כלכלת החקלאות בפלשתינה-א"י: בראש ובראשונה הושחתו העצים, היבולים החקלאיים ובעלי-חיים כתוצאה מפלישת הארבה והקרבות שהתנהלו בין טורקיה העותומאנית לבין הבריטים לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה; בפעם השנייה, בצורת ויבולים חקלאיים דלים בתחילת שנות ה-30 של המאה ה-20 גרמו לירידה משמעותית לא רק בתפוקה החקלאית, אלא גם בירידה דרסטית בהכנסות לצרכי מחייה בסיסיים; הפעם השלישית הייתה כתוצאה מן המרד הערבי נגד הבריטים ב-1936-1939 ומהפרעות נגד המתיישבים היהודים. חלקים ניכרים מהאזורים הכפריים נהרסו; כפרים הושמדו, עצים נעקרו ויבולים הושחתו וכנופיות ערביות טרוריסטיות סחטו מוצרי מזון ואספקה מן האוכלוסיה הערבית שנפגעה כבר קשות מבחינה כלכלית כתוצאה מן המרד. לאוכלוסיה הערבית בארץ היו מעט אמצעים. לא הייתה לה יכולת כלכלית להשתקם לאחר ההרס הרב. כתוצאה מכך לערבים לא היה את הכוח לאתגר את ההתפתחות האיטית, אך העיקבית, של היישוב היהודי. המנהיגות הערבית הבלתי-יעילה שבמקרים רבים שירתה אך ורק את צרכיה, הכשילה את מטרותיה של האוכלוסייה הפלשתינאית המקומית בעוד שהיישוב היהודי הוכיח נחישות ודבקות במטרותיו. מותו בלא-עת של מייסד התנועה הציונית, בנימין זאב (תיאודור) הרצל ב-1904 יצר תקדים, שעתידי יהיה לחזור על עצמו במשך מאה השנים הבאות: התנועה הציונית הצליחה לשמור על חיוניותה, לדבוק במטרותיה ולהתקיים למרות

מותם (הטבעי) של מנהיגי המוכשרים. לתנועה הציונית, ומאוחר יותר למדינת ישראל הייתה שורה רחבה של אישים בעלי-יכולת ונחישות שנטלו לידיהם את הגה המנהיגות והובילו את התנועה קדימה. לאחר מותו של הרצל עברה מנהיגות התנועה לידיהם של מקס נורדאו, חיים וייצמן, זאב ז'בוטינסקי, דוד בן-גוריון, מנחם בגין ורבים נוספים. ובכל אותה עת הגיעו אלפי עולים יהודים לארץ עם כישורים שונים, רונם עם אמצעים כספיים מעטים, אך עם מחויבות להתחיל דף חדש בחייהם בו הם לא יהיו תלויים עוד בשגיונותיהם ובשלטונם של אחרים. הם עסקו בעבודת האדמה והקימו יישובים כפריים קטנים. בין העולים היו גם כאלה שהתקשו להסתגל לתנאי המחיה הקשים בארץ. רבים נטשו את המפעל הציוני ועזבו את הארץ. בהתאם למסורות שהיו קיימות בעבר באירופה, התנועה הציונית הקימה מוסדות קהילתיים במטרה לענות על צרכיה המידיים. בתוך כך נוסדו, עוד בטרם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הקרן הקיימת לישראל, אוצר התיישבות היהודים (ומאוחר יותר בנק אנגלו-פלשתינה) והמשרד הארצישראלי של התנועה הציונית העולמית. כל אלה נועדו לסייע בהתפתחותו של המפעל הציוני.

מנהיגי התנועה הציונית קיבלו מחבר הלאומים את הלגיטימציה הבינלאומית, ומאוחר יותר את תמיכת האומות המאוחדות, להקמת בית לאומי שהובטח להם בעבר על-ידי הבריטים. תוך שהם מפתחים אוטונומיה פוליטית במסגרת היישוב, ההנהגה הציונית קיבלה החלטות אסטרטגיות שעסקו בשאלות כיצד והיכן להיערך להקמתה של המדינה בפועל. במקרים לא מעטים בעיות פיננסיות הצרו את צעדיהם להגדלת האוכלוסיה היהודית ואת ההיקף של רכישת האדמות. עידוד העליה של יהודים לארץ ישראל על-ידי מוסדות ציוניים התחזק עם הפיתויים שהציבו בפני העולים הפוטנציאליים יעדים אטרקטיביים ומבוססים דוגמת צפון אמריקה. המוסדות הציונים נעזרו בסיוע כספי חיצוני מוגבל שנתרם על-ידי יהודים ברחבי העולם שתמכו במפעל ההתיישבותי בארץ. העובדה שהנטל הכרוך בהגנת גבולותיה של ארץ ישראל מגורמים זרים היה באחריותם של הבריטים, איפשרה להנהגת היישוב למצות מקורות כספיים מוגבלים אלה כדי לפתח את היישוב ולהתמקד בהכנות להקמת מדינה. מתחילת שנות ה-20 של המאה שעברה המתיישבים היהודים עקבו אחר הפעילויות והעוינות של ערביי הארץ, אולם העימותים עימם לא היו על בסיס יומי, או חודשי כך שלא היה בהם כדי לעצור את פיתוח היישוב. המדינות הערביות השכנות התמקדו אף הן באותה תקופה בטיפוח המטרות הלאומיות שלהן, ולכן עד אמצע וסוף שנות ה-30 של המאה ה-20 הן הקדישו תשומת-לב מעטה להתגבשותן של העימות שנוצר בין המתיישבים היהודים לבין הערבים בפלשתינה-א"י.

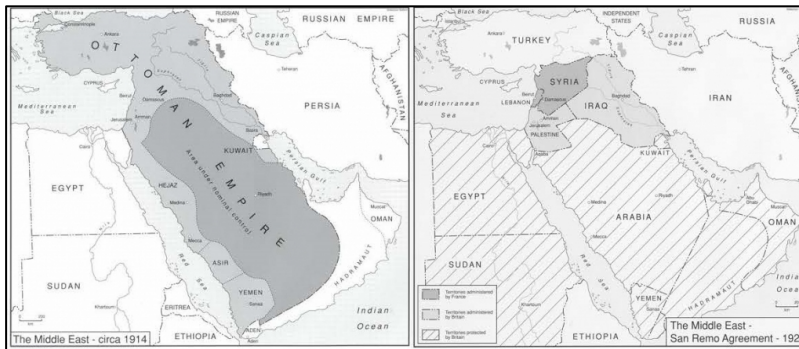
דוד בן-גוריון (1886-1973)

האוטונומיה הפוליטית תחת השלטון הבריטי איפשרה למנהיגות היישוב להקים ולפתח מוסדות מגוונים. לחינוך ניתנה עדיפות עליונה ומוסדות חינוך הוקמו החל ברמות הבסיסיות ביותר ועד לחינוך חקלאי, טכנולוגי ואמנותי. בתוך כך הוקמו גם מוסדות אקדמיים, שכללו את "בצלאל", הטכניון והאוניברסיטה העברית בירושלים. כדי לענות על הצרכים של העובדים והפועלים בארץ המפלגות הפוליטיות השונות הקימו מרפאות, מועדונים ומתקני ספורט. בנוסף הוקמו איגודים מקצועיים/הסתדרויות העובדים, קואופרטיבים חקלאיים וקואופרטיבים לשיווק מוצרי חקלאות ולבנייה וכן ארגונים צבאיים כמו ההגנה, האצ"ל, הלח"י והפלמ"ח. בין המוסדות שנוסדו ופעלו מכוח הסוכנות היהודית ולצידה, והתמקדו בגיוס כספים וברכש אדמות, נימנו הקרן הקיימת לישראל, קרן היסוד וחברת הכשרת היישוב. מוסדות אלה הפכו את היישוב היהודי, שהיה מורכב מעולים שהגיעו מתפוצות שונות עם רקע תרבותי מגוון ושפות שונות, לקהילה דינמית ויצירתית. הציונים החזו מחדש את השפה העברית ובכך יצרו שפה משותפת ותרבות עברית עשירה ששימשו מכנה משותף ומאחד לכלל בני היישוב בארץ. הסוכנות היהודית ייצגה את האינטרסים הציוניים בפני הבריטים בארץ ישראל ובבריטניה וכן בפני חבר הלאומים. למנהיגים הציונים היו שפע של רעיונות כיצד לפתח, ובאיזה קצב, את מפעל ההתיישבות. עם זאת, חילוקי-דעות לגבי סדרי העדיפויות היו דבר שבשיגרה; לעיתים הם היו פוגעניים ובמקרים תכופים הם היו על בסיס אישי. אי-ההסכמות בלטו בעיקר במחלוקות בין הסוציאליסטים לקאפיטליסטים, במחלוקת בתוך המחנה הסוציאליסטי, כמו גם בין הזרמים השונים של היהדות הדתית, שחלקם תמכו בציונות ואילו הקיצונים שבהם התכחשו לה מכל וכל. בדיונים שהתקיימו פעם בחודש עלה מחדש הוויכוח, אם הסוכנות היהודית צריכה לנקוט בגישה מאופקת וסובלנית כלפי הבריטים, או לגלות יתר-תוקפנות כלפיהם. אולם בעיות-משבר דוגמת זה שנוצר בדצמבר 1937 בעקבות פרסום מסקנותיה של ועדת פיל התלכדו הציונים וגילו אחדות. בדו"ח ועדת פיל שפורסם מספר חודשים קודם לכן הבריטים הציעו את תכנית החלוקה של ארץ ישראל לשתי מדינות עם קשר כלכלי ביניהן, כאשר ירושלים תישאר תחת שליטה בריטית. הגבולות שהוצעו למדינה היהודית היו מוגבלים ביותר. חלק מן המנהיגים הציונים ראו הישג גדול בעובדה שהבריטים הציעו להקים מדינה יהודית. הם האמינו שיש צורך לרכוש אדמות מחוץ לגבולות שנקבעו למדינה

העתידי. זאת, על-ידי יצירת עובדות בשטח, במיוחד באיזורים בעלי-חשיבות אסטרטגית היכן שערבים ממעמדות חברתיים שונים הציעו את אדמותיהם למכירה. מדובר היה בגליל העליון ליד מקורות הירדן, בחיפה, בקירבה לאזור בתי הזיקוק שהוקמו באחרונה ולצידה של הדרך מתל-אביב לירושלים. נוכח כוונתם של הבריטים להטיל מגבלות על רכישת אדמות על-ידי יהודים, ועם האמצעים המוגבלים שעמדו לרשות הגופים המיישבים, נערכו דיונים בדבר קביעתם של סדרי עדיפויות והיקף הרכישות בעיקר באזורים אסטרטגיים ובזמן הקצר ביותר. דיונים מפורטים התקיימו בנושאים אלה, כפי שמעידה הישיבה שנערכה בדצמבר 1937 על-ידי הנהלת הקרן הקיימת לישראל ונציגי הגופים המיישבים. נושא הדיון היה "החשיבות הפוליטית של רכישת אדמות" ובישיבה זו נתקבלו החלטות האומרות, שיש לרכוש כמה שיותר אדמות, למרות הקשיים הכספיים והפוליטיים.

הערבים בפלשתינה-א"י

כצפוי, המנהיגות הפלשתינית ומרבית האוכלוסייה הערבית הכפרית בארץ ישראל גילו עוינות וכעס נוכח ההתפתחויות השונות ביישוב היהודי, ובמיוחד הגידול באוכלוסייה שהתבסס על עלייתם של יהודים לארץ. כאשר המדיניות הבריטית סטתה מן היעדים שנקבעו על-ידי המנהיגות הציונית - דבר שקרה לעיתים תכופות – ואיימה להפסיק את התפתחות של הבית הלאומי היהודי (כפי שנקבע בספר הלבן ב-1939), המנהיגים הציונים הביעו את מחאתם בקול. האתגרים הרבים שהוצבו על-ידי הבריטים במטרה להצר את הפיתוח של היישוב היהודי, נעקפו על-ידי מנהיגי היישוב והתנועה הציונית. בסוף שנות ה-30 ותחילת שנות ה-40 של המאה ה-20 מנהיגי היישוב גיבשו דרכים שונות, למרות שההישגים היו מוגבלים, להמשיך לרכוש קרקעות מידיהם של ערבים ולאפשר ליהודים להגיע בכל דרך אפשרית, גם בלתי-חוקית, אל ארץ ישראל. התלונות הנמרצות נגד המדיניות הבריטית היוו אופציה חשובה, אך הן לא שימשו

המזרח התיכון ב-1914 ולאחר הסכם סן רמו ב-1920

תחליף, או תירוץ להקפאת פעילויות הפיתוח בשטח. ההיפך הוא נכון. המנהיגות הציונית ניצמדה לאסטרטגיה שלהם; היא גילתה נאמנות לבריטניה על כך שהגנה על אוכלוסיית היישוב הקטנה ועל ניצני המפעל ההתיישבותי. לעומת זאת, המנהיגות הערבית ככלל המשיכה להחרים את הבריטים מפני שמבחינתם לונדון נכשלה בהסגתה, או בהסבתה של המדיניות הציונית

להקמת בית לאומי יהודי, או מדינה. הערבים הפלשתינאים סירבו להשתתף בכל הליך ממשלתי, או פוליטי שהשתמע כתמיכה בציונות. הדבר חזר על עצמו שוב ושוב. דוגמה נוקבת לכך הייתה החלטתו של המופתי חאג' אמין אל-חוסייני לשלול את מסקנות הספר הלבן מ-1939. בכך הוא ויתר על ההזדמנות להקים מדינה עם רוב ערבי בארץ ישראל. זאת, למרות שרבים מיועציו ועמיתיו העדיפו שיכין תכנית להקמת מדינה ערבית בפלשתינה בתוך עשר שנים. לפלשתינאים נגרם נזק עצום כתוצאה מסירובם לקבל את הנוכחות הציונית ולהכיר בה, או לפעול במשותף עם הנוכחות הקולוניאלית של הבריטים בארץ. בכך שהם בחרו לנקוט באופן רשמי במדיניות-חרם, הם איבדו את תמיכתם של הבריטים ומאוחר יותר של אמריקנים נושאי משרות רשמיות, שגילו אהדה למטרות הערבים והתנגדו לציונות. בכך שהערבים בחרו להתייצב מנגד ולא לקיים מגעים רשמיים עם מימשל המנדט, הם ויתרו מראש על יכולתם לתרום לעיצוב המדיניות הבריטית בנושאים, בחוקים ובצווים בעלי חשיבות מקומית, שהעדרם גרם לקשיים בחיי היומיום שלהם. עקב ההתנגדות העקבית של הפלשתינאים להופיע בפני ועדות חקירה של הבריטים ושל האומות מאוחדות, הם מנעו מעצמם את ההזדמנות להציג את עמדותיהם. זו הייתה בחירה מודעת של המנהיגות הערבית, שהותירה את שדה המערכה הפוליטי פתוח לנוכחות מוגברת של הנציגים הציונים, שניצלו את הופעותיהם בפני ועדות אלה כדי להציג ולנמק את הסיבות להקמתה של מדינה יהודית.

העוני המרוד וההזנחה ששררו בקרב רובה של האוכלוסייה הערבית הכפרית ומנהיגותה המפוררת, לא איפשרו להם לאתגר את הקמתה של מדינה יהודית בעתיד. המנהיג הפלשתינאי, עיזאת דרוואזה (Izzat Darwaza) העלה ביקורת נוקבת כשעשה את האבחנה הבאה בפגישתו עם מנהיגים סורים באוקטובר 1938... "עד ספטמבר 1937 היהודים דיברו

על הקמת בית לאומי בפלשתינה; כיום הם כבר מדברים על ייסודה של מדינה יהודית בחלק מפלשתינה. האחריות המלאה מוטלת אך ורק על כתפיהם של הערבים. אם המדינות הערביות ימשיכו להתנהג כפי שהן עשו עד עתה כלפי המרד בפלשתינה, ערביי הארץ יפסידו הכל." פקידים במשרד המושבות הבריטי, שרובם אהדו את הערבים והתנגדו לציונות ציינו ב-1939 וב-1940, "אין אנו חייבים לגלות סימפטיה כלפי הערבים המוכרים את אדמותיהם ליהודים...בעלי הקרקעות הערבים זקוקים להגנה מפני עצמם." בדו"ח של הוועדה [הבריטית] שבדקה את העברת הבעלות על קרקעות בארץ, ושפורסם בנובמבר 1945 נאמר בין השאר: "הפתרון נמצא בידיהם של הערבים... אם הם מתעלמים מן החוק ופועלים בניגוד לו [בכך שהם מוכרים את אדמותיהם לציונים] קשה לשלטונות להגן עליהם." משנות ה-20 עד שנות ה-40 של המאה ה-20 חלק משיטחה של ארץ ישראל הפך להיות בגדר של מדינה בדרך. הערבים שחיו באזורים הכפריים שאדמותיהם נמכרו ליהודים מצאו עצמם חסרי-תעסוקה נוכח הקמתם של יישובים חקלאיים – קיבוצים ומושבים – על אדמות אלה.

בין שתי הקהילות התקיימו קשרים עסקיים ומסחריים רופפים, כאשר למעשה היהודים והערבים חיו בנפרד. המגעים ביניהם היו בדרך כלל אקראיים, למעט מפגשים לא תדירים שבהם קיימו דיונים משותפים על נושאים חברתיים וכלכליים. במהלך שנות ה-30 נעשו מספר מאמצים על-ידי מנהיגים ציונים וערבים לנהל משא ומתן במטרה להגיע לפשרות לפיהן יהיו הערבים מוכנים לקבל את נוכחותם [ופעילותם הפוליטית] של היהודים. אבל מגעים אלה הסתיימו ללא תוצאות. עם זאת, היו מקרים בודדים בהם היה שיתוף פעולה כלכלי

שטחים לעיבוד חקלאי של מקוה ישראל, 1920

ומסחרי משגשג בין היהודים ובין הערבים. מבחינה דמוגרפית שתי האוכלוסיות חיו בנפרד, למעט באזורים עירוניים שבהם הייתה סמיכות פיסית בין שכונות ערביות ליהודיות. במרבית המקרים ההתיישבות היהודית התמקדה במישור החוף ובאזור העמקים [הצפוניים], בעוד שהאוכלוסייה הערבית חיה באזורים ההרריים והעירוניים. המיסים שניגבו על-ידי הממשל הבריטי מן המקורות הכספיים שהגיעו לארץ על-ידי עולים יהודים ותרומות שגוייסו מחוץ לארץ סייעו במימון פרויקטים של עבודות ציבוריות ששימשו מקורות עבודה ופרנסה ליהודים ולערבים. הדבר היה נכון עד חודשים ספורים לאחר תום מלחמת העולם השנייה, כאשר הבריטים החלו לצמצם את ההוצאות בסקטור הציבורי. כתוצאה מכך עלה שעור האבטלה בארץ, בעיקר בקרב האוכלוסייה הערבית. במשך כל תקופת המנדט פועלים ערביים הועסקו בבתי-עסק ובתי חרושת של יהודים, כמו גם בהתיישבות החקלאית, אך הדבר לא צימצם את המרחק והניכור בין שתי האוכלוסיות. ראוי לציין, שבניגוד למקומות אחרים במזרח-התיכון, הנוכחות היהודית בשיתוף עם הממשל הבריטי יצרו בפלשתינה-א"י מערכת בריאות מתקדמת שהביאה לירידה דרסטית בשעורי התחלואה ובמותם של תינוקות באוכלוסייה הערבית.

החתימה להשגת ריבונות יהודית

בחודש יולי 1937 פרסמה ועדת פיל את המלצותיה. חברי הוועדה קבעו ששתי הקהילות – הערבית והיהודית – אינן מסוגלות לחיות יחדיו ויש להפריד ביניהן ולהקים שתי מדינות נפרדות – מדינה ערבית ומדינה יהודית – בארץ ישראל. האפשרות שמדינה יהודית תקום בעתיד בפלשתינה עוררה את זעמן של בעלות-בריתה הערביות של בריטניה במזרח התיכון ושל המוסלמים בדרום-אסיה. נוכח העובדה שלמדינה ערבית בארץ ישראל לא היו תשתיות ויכולות כלכליות, הפתרון שהוצע להקמתן של שתי מדינות ירד מן הפרק ב-1938. כתחליף לרעיון הזה הבריטים פרסמו את הספר הלבן בנושא פלשתינה במאי 1939. להמלצות שניכללו במסמך זה, אשר קראו להגבלת הגידול של האוכלוסייה היהודית על-ידי צמצום מימדי העלייה והפיתוח הכלכלי של היישוב, היו השלכות כבדות עד למועד ייסודה של מדינת ישראל ב-1948. למרות המגבלות והאיסורים, המשיך היישוב לקלוט עולים יהודים, במספרים מצומצמים אמנם, ואילו הערבים המשיכו למכור אדמות ליהודים. תוכן הדיונים ביישוב של חברי הדירקטוריון של הקרן הקיימת לישראל

שהתקיימו בשנות ה-40 מלא בדוגמאות על נכונותם של ערבים למכור את אדמותיהם ליהודים, בעוד שלגופים המיישבים לא היו את האמצעים לרכוש את כולן.

בסוף שנות ה-30 של המאה הקודמת כשאירופה ניצבה מול האיום הנאצי כל המדינות אטמו את גבולותיהן במטרה למנוע הגירתם של יהודים אל תחומיהן. באותה עת המשיכו הציונים, מכל הזרמים הפוליטיים לפעול במהלך 10 השנים הבאות, להקמתה של מדינה בארץ ישראל. הסוכנות היהודית הפעילה שיטות שונות להבאתם של יהודים לארץ במסגרת של עלייה בלתי-ליגאלית שנועדה לעקוף את המגבלות והאיסורים שהוטלו על-ידי הבריטים. פעולות אלו נעשו על-ידי אנשי "המוסד לעליה ב", שפעלו מטעם הנהגת היישוב לארגון ההעפלה הבלתי-חוקית של יהודים לארץ. התנועה הרוויזיוניסטית פעלה אף היא באופן נמרץ להבאתם, בדרך בלתי-ליגאלית, של עולים ופליטים יהודים אל ארץ ישראל.

עולים על ספינת המעפילים של ההגנה, ע"ש הרצל, 1947

דוד בן גוריון שעמד בראש הסוכנות היהודית החליט להרחיב את התמיכה במפעל הציוני ולגייס לצורך כך את יהדות ארה"ב (שהייתה באותה-עת אדישה יחסית לנושא הציוני). ב-1942 הוא הופיע בניו-יורק בפני מנהיגי הקהילות היהודיות בארה"ב והכריז על הכוונה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. מרבית היהודים שהיגרו לארה"ב קודם לכן לא היוו עדיין גורם בעל-השפעה בפוליטיקה האמריקנית. הם היו עסוקים בראש ובראשונה במאמצייהם להיקלט באמריקה ולהתבסס מבחינה כלכלית, וכפועל יוצא לא הרגישו עצמם מחוייבים לרעיון הציוני; הם חששו מגילויי

אנטישמיות באמריקה ועסקו במציאת דרכים להתמודד עם תופעה זו. יחד עם זאת הם התמקדו יותר באסון הנורא שפקד את היהודים באירופה ופחות בתמיכה בהקמתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. מלחמת העולם השנייה גבתה את חייהם של יותר מ-11 מיליון בני-אדם, בתוכם ששה מיליון יהודים שהוכחדו במחנות ההשמדה של הנאצים.

בן-גוריון שאף לגבש את תמיכתה של יהדות ארה"ב בהקמת המדינה בארץ ישראל. הוא הבין את הפוטנציאל הטמון בקהילה היהודית ורצה להפעילה כשדולה למען הציונות במוסדותיה הניבחרים של הדמוקרטיה הגדולה בעולם. למרות שהמנהיגים הבריטים והאמריקנים היו מאוחדים בחזוניהם למגר את האוייב הנאצי, הם נקטו במדיניות שונה לגבי נתינת ההיתרים לעליית יהודים מאירופה לארץ ישראל. הבריטים פעלו בהתאם למדיניותם האנטי-ציונית ותחת ההשפעה של בעלי-בריתם הערביים והתנגדו לפתוח את שערי הארץ ל-100,000 שארי-פליטה יהודים. לעומתם, הנשיא טרומן תמך, ממניעים הומניטאריים, בעלייתם של היהודים לארץ, אך במציאות מ-1945 עד להקמתה של המדינה עלו לארץ רק 75,000 עולים. ההנחה שעם סיומה של המלחמה הוצפה הארץ בפליטים יהודים הייתה לא מבוססת. יהודי ארה"ב הפעילו שדולות במוסדות האו"ם בסאן-פרנסיסקו, ולאחר מכן בניו-יורק, להשגת תמיכה בהקמתה של מדינה יהודית; הם התנגדו להקמתה של נאמנות פוליטית זרה בארץ מאחר שהדבר היה גורם לדחייה בהקמתה של המדינה. דיפלומטים ציונים פעלו ברחבי העולם, בעקשנות וללא-לאות, כדי להשיג את הסכמתן של מדינות רבות ככל האפשר לאפשר ליהודים לממש את זכותם הטבעית להגדרה עצמית.

באותה עת, ערביי הארץ ומדינות ערביות שכנות היו מפורדים בגלל עויינות הדדיות ואיטרסים לאומיים שונים. בין העמדות של המלך פארוק במצרים והאמיר עבדאללה בירדן היו פערים גדולים בדבר עתידה של פלשתינה-א"י, ולגורלם של ערביי הארץ הייתה בעיניהם חשיבות משנית. השניים היו טרודים יותר בשאלה מי ישלוט על פלשתינה לאחר שהבריטים ייצאו מן הארץ. ב-1947 וב-1948 מנהיגים ערביים דחו מכל וכל את נסיונות ההידברות של מנהיגים ציונים בדבר הקמתן של שתי מדינות עבור שני העמים בפלשתינה-א"י. המלך הסעודי, עבדול עזיז אבן סעוד הגדיר את היהודים כ"תוקפנים השואפים להנציח את חוסר הצדק במעשייהם ולהסוותם כפעולות הומניטריות". הוא שלל את הטענות שתוצאותיה הנוראות של המלחמה הצדיקו את עלייתם של יהודים לארץ. הוא גילה חוסר הבנה וידע

על כך שהערבים הפלשתינאים היו אחראים ישירות למצבם הם כתוצאה מהדרך שבה הם פעלו כדי לממש את שאיפותיהם. בשיחה של מנהיג ציוני עם המזכיר הכללי של הליגה הערבית, עבדול רחמן עזאם פאשה בספטמבר 1947 הוא אמר בנחרצות, כי "העולם הערבי אינו במצב-רוח של פשרה. אתם לא תשיגו דבר בדרכי שלום, או בפשרות. אנו נשתדל להביס אתכם. איני בטוח שנצליח, אבל ננסה. ייתכן שנאבד את פלשתינה. אבל עתה זה מאוחר מדי לדון בפתרונות של שלום."

ארגון האומות המאוחדות (האו"ם), שנוסד באוקטובר 1945 התמודד עם נושא פלשתינה כאחד מן הנושאים העיקריים שנידרש להם פתרון. בנובמבר 1947 העצרת הכללית של האו"ם החליטה ברוב קולות לאשר את החלטה 181 שקראה לייסוד שתי מדינות בפלשתינה-א"י – מדינה ערבית ומדינה יהודית עם כלכלה משותפת. לירושלים, עקב אתרי הקודש הנמצאים בה, נקבע מעמד מיוחד של "עיר בינלאומית", שלמעשה לא יצא מן הכוח אל הפועל. לאחר המלחמה בין הערבים לבין ישראל ב-1948, ירושלים הפכה לעיר מחולקת, שהשליטה בחלקיה הייתה בידי ישראל ובידי ירדן, בעוד שהאתרים הקדושים ליהודים בעיר העתיקה נותרו בשליטה ירדנית עד יוני 1967.

דוד בן-גוריון מכריז על עצמאות מדינת ישראל ב-14 במאי, 1948

נוכח הצפי למלחמה הבלתי-נמנעת עם ערביי הארץ והמדינות הערביות השכנות הנהגת היישוב החלה לייצר ולרכוש כלי-נשק וציוד צבאי. במקביל, יהודים שחיו בארצות הערביות הסמוכות החלו לחוש בכעס ובעוינות הגוברים והולכים בקרב האוכלוסיות עצמן ובמוסדות השלטון שהתבטאו במעשי אלימות ואיבה נגדם. ההמונים הערביים במדינות אלה תקפו מוסדות ושכונות מגורים של יהודים ובתוך כך אילצו את כ-800,000 היהודים שחיו בארצות אלה לנטוש את בתיהם ורכושם ולצאת, ובמקרים רבים להימלט, מהן. מרביתם הצליחו להגיע למדינת ישראל ולהיקלט בה. במקביל, חלה עזיבה המונית של כ-700,000 מערביי הארץ למדינות שכנות, ובכך השתווה כמעט מספר העוזבים למספרם של היהודים שהגיעו אל המדינה. תוצאות אלה לא נחזו כאשר האו"ם החליט ב-1947 להקים בארץ שתי מדינות – ערבית ויהודית.

האמצעים שניקטו והדרכים שנבחרו להקמת מדינה יהודית כללו מחוייבות, נחישות, היצמדות למטרה, עקשנות, התמקדות בצרכים המיידיים, ובתוך כך גם נעשו שגיאות. המתיישבים היהודים לא היו מודאגים יתר על המידה ממצבם של הערבים, במיוחד כאשר היה ברור שהמנהיגים שלהם קיבלו במקרים רבים החלטות שגויות. להצלחתו של המפעל ההתיישבותי היו מספר סיבות חשובות. עם צאתם של הבריטים מפלשתינה וממקומות אחרים באימפריה הקולוניאלית שלהם, היו כבר ביישוב תשתיות, שנבנו בהתמדה ובקצב משתנה ובהתאם לנסיבות במשך כחמישים שנה. היישוב ומנהיגיו פיתחו אמצעים להתמודד עם מעשי האיבה של הערבים ועם התנודות של המדינות הבריטית שבבסיסה היה הרצון להכשיל את המפעל הציוני בארץ. בכל פעם שהיישוב נתקל במכשולים למיניהם, תמיד נמצאה הדרך לעקוף אותם. אנשי היישוב עסקו בהיבטים שונים של שלטון עצמי זמן רב לפני שהם הקימו מוסדות למטרה זו. המנהיגים הציונים עסקו במדיניות-חוץ לפני שהם ייסדו משרד ספציפי שעסק בכך; הם פיתחו מערכות הגנה ולחימה ומחותרות במשך מחצית המאה לפני שהיה להם צבא רשמי; הם יצרו בסיס כלכלי לפני שהייתה להם הכנסה מתוצרים לאומיים במסגרת של מדינה עצמאית; הם טיפלו ודאגו לצרכיהם גם ללא חוקים וצווים שבדרך כלל נקבעו במסגרת של מוסדות ממלכתיים; גם כשגבם היה צמוד אל הקיר הם שאבו כוח מן הנסיונות שצברו בעבר כדי לשמור על זהותם ואמונתם נוכח התפרצויות של אלימות ואנטישמיות. שאיפתם הנחושה להקים מדינה נתנה להם את העוצמה להתמודד עם סיכונים שונים וליצור תשתית בטחונית יהודית.

שישה חודשים לאחר ההצבעה באו"ם בנובמבר 1947 על הקמת שתי מדינות בארץ ישראל במסגרת תכנית החלוקה קרא דוד בן-גוריון את מגילת העצמאות והכריז על הקמתה של מדינת ישראל ב-14 במאי, 1948. חמישים שנה לפני כן הרצל קבע את הנוסחה שהציג בפני 200 הנציגים שהשתתפו בקונגרס הציוני בבזל, בשווייץ: "העם היהודי יכול להינצל אך ורק מכוח עצמו... אם לאנשים לא תהיה את העוצמה לפדות את עצמם מוזמתם הם, לא תבוא אליהם הגאולה." במשך מחצית המאה שחלפה היהודים חרצו בדעתם לקחת את גורלם לידיהם.